

delhavsegne; hist og her forvildet fra dyrkning som læge- og bifoder- eller køkkenplante. 1648: sås i havebede eller under træerne, ved gårder og plankeværker, hvorefter den selv formerer sig (1). Blev o. 1800 alm. dyrket som prydblade og anbefales til plantning omkring bistader (2). *Hjulkrone* 1851ff, navnet konstrueret; *borage* o. 1300–1840, *boras* 1534ff. *Evablomst* Fyn o. 1868 uvist hvorfor, *agurkeurt* 1878ff, bladene anvendt til syltede agurker; *lyseblomst* og *sørgeblomst* Thy (1919): støvknappernes kegle er omgivet af den blå krone som et stearinlys af holderen, og blomsterne nikker »bedrøvet« (3).

LITTERATUR: (1) 697 32; (2) 739 2,1800,48; 398 1806,180; (3) 689 1,199f.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrift o. 1300 (1): indtages mod hjertesmerter, drikket med vin gør den glad, afkog med honning drikkes for sygdomme i lunger, bryst og strube.

Christiern Pedersen 1533: for »hertesorg og ve«, »hvis hjertet hæver« skal man spise bladene i salat, kål eller som pålæg, blomsterne indtages med vin eller spises fastende (25a–b), plantens saft blandet med afkog i honning af blade og blomster tages mod gulsot (37b).

Henrik Smid 1546ff (2): det oplyses (men fejlagtigt), at »denne urt er de gamle lægers rette *buglossa*« – navnet gjaldt først oksetunge (s. 78), som følge af misforståelsen blev mange af dens lægekraefter tillagt hjulkrone. Kålret af planten og spinat er sund for syge og skrøbelige folk, de skal desuden komme blomsterne i deres drik »så de lettere kan få læskelse på deres sorg og pine«. Destilleret vand af blomsterne hjælper for malaria, asken af den brændte urt blandet med honning er god til mundskylning for ondt i halsen, tungen og tandkødet. Blomsterne syltet med sukker styrker hjertet og har samme lægekraefter som oksetungesukker.

Også i Simon Paullis *Flora danica* 1648, 32 hedder det, at hjulkrone læger som oksetunge.

Planten er bestanddel af Hans Christensen Bartskærs »aqua vitæ« 1596 (3). Urten anføres i farmakopeen 1772. Den blev af fortidens læger anbefalet især som hjertestyrkende (1806; 4), en te af blomsterne kan drikkes for hjerteonde (o. 1820; 5) og brystmerter (6). Anvendes nu som beroligende middel (7).

LITTERATUR: (1) 343 63; (2) 841 1577,31,117; (3) 747 128; (4) 398 1806,180; (5) 488 o 138; (6) 280 7/7 1927; (7) 599b 1,168.

I HUSHOLDNINGEN

Nogle blander blomsterne i salat, »hvilke ikke alene med deres liflige farve giver salaten en smuk pynt, men også er meget sunde« (1648; 1). Unge blade og blomsterne spises som salat (o. 1800; 2), sidstnævnte bruges til at pynte salafade med (1835; 3). Bladene anvendes nu til krydring af salater (f.eks. agurkesalat) og i stedet for spinat, blomsterne som spiseligt pynt på salater o.a. færdige retter (4).

LITTERATUR: (1) 697 32; (2) 739 2,1800,48; 398 1806,180 og 1821,217; (3) 352 1,190; (4) 895 33; 107.

Jernurt, *Verbena officinalis*

30–60 cm høj stiv, firkantet stængel, oventil ofte uregelmæssigt gaffelgrenet med modsatte, fjerfligede blade og juni–september små blegrøde eller lilla blomster i lange tynde aks. Meget sjælden ved gårder og veje nær landsbyer i landets sydlige del; 1648: mange dyrker den [som lægeplante] i haven (1). Rester er påvist i en udgravning af det middelalderlige København (2). *Jernurt* o. 1300ff (yearn yrt, iærnyrt), navnet givet fordi planten har sej rustrød stængel og man mente den kunne læge stiksår eller gøre usårlig. *Hovedurt* 1648–1794, anvendt mod hovedpine, sml. mandstro bd. 3. *Brudeurt* og *gesandturt* o. 1700, *sendterurt* o. 1700, 1848 – måske fordi man i gammel tid »brugte den til kroner for herolder, når man sendte dem til at bebude fred efter krig« (1797) jf. *majurt* o. 1700 og *kranseurt* 1759, 1764, hermed smykkede man andre o.a., krans af jernurt blev lagt om patientens hoved (o. 1300, se nedenfor) (3).

LITTERATUR: (1) 697 371; (2) 778b 142; (3) 689 2,789f.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): drikkes med vin for gulsot og som modgift, på giftige bid lægges planten knust med vin; saften eller dekokt af den friske urt kan bruges til skylning af sår i munden, den knuste urt som omslag på friske sår, rødder og tre blade knust og blandet med vand eller vinafkog af fire rødder og fire blade drikkes mod malaria. Knust og blandet med fedt hjælper den for udvækst i øre; dekokt af jernurt, røllike og betonie drikkes mod blæresten. Planten hjælper for alle sygdomme. Krans af jernurt på patientens hoved gør ham hurtigt

rask; spørger man med planten i hånden en patient om hans befindende og han svarer »godt«, da lever han – og vice versa.

1400-t: plantens saft hjælper for hovedpine og andre kropssmerter; saften af hele planten plukket mens Fadervor siges blandes i øjensalve; saften blandet med aborregalde og honning for øjensygd, den knuste plante med saft heler sår; smertende tand skylles med vinafkog af roden (2). Vinafkog mod epilepsi, destilleret med roser til omslag på smertende øjne (3).

Christiern Pedersen 1533: mod epilepsi bæres om halsen plantens rødder og pæonkærner trædet på snor (7a-b); kønsdriften ophører, når man drikker vandafkog eller strør den pulveriserede plante i maden (65a), ølafkog af rødder eller urt drikkes som blodrensende for gulsot (38b), plantens saft eller ølafkog virker som modgift (85b), de knuste rødder blandet med honningvand eller vin er en urindrivende drik (58b), mod udeblevet menstruation drikkes vandafkog og genitalia dampes med de kogte urter (66b); barselkvinde skal have jernurtvand med øl at drikke (71a), mod koldfeber (mala-

ria) drikkes vand- eller øldekøkt af urt eller rødder (78a), på syge øjne lægges den knuste plante og æggehvite, jernurt indgår i øjenbadevand (9a-b, 10a).

Henrik Smid 1546ff (4): nutidens læger siger, at jernurt hjælper mod næsten alle indvortes sygdomme. Vinafkog drikkes mod leverens, milten og nyrenes forstoppelse, destilleret vand af planten uddriver gulsot og gift, grides på tindingerne og panden for hovedpine, er godt til mundskyllevand; sår på kønsdelene, kvindens brystbylder etc. bades dermed; knuses med eddike til omslag på »den vilde ild« (forgiftning eller udslæt); blandes med honning til omslag, der trækker sår sammen, lægges med svinefedt på smertende hævelse i kvindens genitalia.

Simon Paulli 1648, 371: denne urt er så udmærket til at stille hovedsmerter med, at man må undre sig derover, man drikker olieafkog af den tørrede plante og rødder af snerre, men det er nok at hænge den friske plante om halsen. Jernurt fastholder håret, så det ikke falder af; destilleret vand af planten bruges til smertestillende omslag på hoved og øjne; jordemødre plejer at give førstegangs fødende dette vand; blandet med destillat af ærenpris og kogt modvirker det betændelse og slukker tørsten. Nogle kvinder bader ansigtet med afkog af jernurt for at få en smuk teint.

Krans af jernurt på hovedet hjælper for hovedpine (Jylland; 5), lægekyndig bonde (d. 1789) i Ubberud Fyn brugte denne urt for hovedsmerter (6). Jernurt indgår i drik mod raseri og tungsind (7). For tandpine skylles munden med dekokt af jernurt, isop, lavendel, svaleurt og rose (1600-t), hævet tandkød bades med te af jernurt og isop blandet med honning (8). Bestanddel af øjenbadevand (1695; 9). Jernurt har sammentrækkende og styrkende egenskaber (1806; 10). Urten anføres i farmakopeen 1772 og sælges endnu på nogle apoteker.

Indgår i middel for hestens engbrystighed (anchelus) og kolik, iøvrigt for dens ukendte sygdomme (11). Er munden spærret skulle indgives rødder af jernurt, tre skabiose- og tre rudestængler samt tre brødskorper (Gråsten; 5). Rødderne nævnes blandt råd for svinesyge og -død (11).

LITTERATUR: (1) 343 71,171 jf. 277f; (2) 15 4f,14 sml. 15; 18,35,77; (3) 348c 101; (4) 841 1577,27b; (5) 794 4,1872,160; (6) 249 5,1912,15,162; (7) 488 o 255; (8) 902d 55; 902j 29b; 902 4; (9) 488 o 214; (10) 398 1806,550; (11) 83 62,64,67,310.

Jernurt. Simon Paulli: *Flora Danica*, 1648.

Jernurt antoges at være lindrende over for tungsinde.
Maleri af C. W. Eckersberg, 1812.

OVERTRO

Strør man denne plante i et drikkelag, bliver gæsterne lystige og glade (o. 1300; 1), strør man før festen jernurt og tordenskræppe (s. 266) på gulvet, kalder det den rigtige feststemning frem (2).

»Jernurten bruges i dag af mange mere til trolddom end til lægedom« (1546;); »der siges meget om denne urt, at troldkoner og troldkarle i mange måder skal misbruge den til deres djævelskunst og spøgery« (1648; 4). Med saft af jernurt på hånden kan man uden risiko gribe giftige orme og slanger (5), bærer man planten på sig, bliver man ikke træt på lang rejse (6), og holder man den i hånden kan man opnå alt, hvad man ønsker sig (7).

Et enkelt blad beskytter mod hekseri og alle kugler (også af sølv), giver held i spil, det lukker alle låse op, helbreder alle sygdomme. For at få fat i det skal man stoppe hullet til grønspættens (eller digesvalens) rede – fuglen flyver da ud for at hente et blad af den sjældne plante; når den kommer tilbage skal man brede et rødt klæde ved træets fod, fuglen tror nu, det er ild, bliver forskrækket, taber bladet »og så har man den kostelige trylleurt« (8), sml. gøgeurt bd 1; overtroen »afspejler noget af den dunkle lyksalighedsdrøm, der er hos alle mennesker –

en higen efter en gang rigtigt at gribe det, der kaldes »lykke«, men som man ikke tror kan findes ad naturlige veje« (9).

Jernurt opblødt i vand og lagt omkring huset får alle mus til at løbe langt væk (10).

Roden skal give syltede agurker en god smag (1806; 11).

Verbena hybrida er en alm. dyrket prydblante i mange farver.

Søde duft · i senhøst-luft · fra dig, min blomst
Verbena, · nellik-fin · i nælde-lin · på kuldens
rå arena –! *Marinus Børup* (12).

LITTERATUR: (1) 343 71,171 sml. 488g 1,38; (2) 161 1906/24:1; (3) 841 47b; (4) 697 371; (5) 794 4, 1872,159,162; 328f 2,125; 161 128/1,86; (6) 328f 2, 125; (7) 51 382; (8) 783b (Særslev); 830 8,1887,46f; 328f 2,113f; 308; 161 1906/23:2055; (9) 19 170–72; (10) 328f 1,203; (11) 398 1806,550; (12) 117g 62f.

Mynte, *Mentha*

Stærkt (ofte karakteristisk) krydret-duftende urter med »hoveder« eller adskilte kranser af små, oftest lilla blomster, der er tragtformede, næsten regelmæssige og har fire udragende støvbærere. *Mynte* o. 1300ff, omdannet af det indlånte *Mentha* med uvis oprindelse; måske i stedsnavnet Mintebjerg 1476ff Hørup Als. *Gedemynte* 1533 og *haremynte* Tunø ved Samsø er nedsættende. *Munkeblomst* Silkeborgegnen vel opstået af børnesangen »Munken går i enge... han plukker krusemynte« eller fordi blomsterstanden er hovedformet, se blåmunke s. 219 (1).

AGERMYNTE, *Mentha arvensis*, med 10–30 cm liggende eller opstigende stængler er alm. på marker og enge, ved grøfter.

Kornmynte 1596–1821, *horse-*, *hestemynte* o. 1700ff; Sjælland, *tyisk mynte* Herningegnen, vel nedsættende.

VANDMYNTE, *Mentha aquatica*, bliver 25–70 cm høj, har ægformede eller ovale, savtakkeblade og øverst bleglilla kuglerunde til ovale blomsterhoveder. Alm. i grøfter, enge, ved bække osv.

Balsamite 1400-t lånt fra navn til andre stærkt lugtende (»balsamiske«) planter; *horse-*, *hestemynte* o. 1450ff; Sejerø 1894, Sjælland, sikkert nedsættende ligesom *hundemynte* o. 1870 og *tudsemynte* Salling o. 1870, gror desuden, hvor